

Розглянуто локус формування політичного класу, його співвідношення з політичною елітою, а також вектори його політичної діяльності у рамках політичної сфери країни та її архітекτονіки (політичних відносин, політичних інститутів, політичної ідеології) в аспекті набуття ним нової якості.

Ключові слова: політичний клас, політична сфера, політичні відносини, політичні інститути, політична ідеологія, реформування політичної сфери.

политических институтов, политической идеологии) в аспекте вступления в новое качество.

Ключевые слова: политический класс, политическая сфера, политические отношения, политических институты, политическая идеология, реформирование политической сферы.

Considered the locus of the formation of the political class, its relationship with in politically elite and vectors his political activities within the political sphere of the country and its architectonics (political relations, political institutions, and lytic ideology) in terms of its entry into a new quality.

Key words: political class, political sphere, political relations, poly-democratic institutions, political ideology, reform the political sphere.

УДК 323.39

Тімашова В.М.,
кандидат юридичних наук, докторант,
доцент кафедри політології
та державного управління
Національний педагогічний
університет імені М.П. Драгоманова

Рассмотрены локус формирования политического класса, его соотношение с политическими элитой, а также векторы его политической деятельности в рамках политической сферы страны и ее архитектоники (политических отношений,

Будь-яке сучасне суспільство є цілісністю взаємопов'язаних сфер, систем, підсистем, галузей, а також інших «ділянок» життєдіяльності людей, які формуються і функціонують завдяки різноманітним потребам суспільства. У кожній сфері, галузі, області, ділянці життя людина, група людей, колектив, громада визначають свої потреби, висуваючи зі свого рівня представників для вирішення питань задоволення цих потреб, створюючи при цьому підґрунтя для формування громадянського суспільства.

Сьогодні провідним напрямом розвитку України є вироблення реальної довгострокової стратегії інноваційного розвитку й рішуча та послідовна її реалізація за умови випереджаючої модернізації усіх сфер життєдіяльності суспільства, особливо політичної. Нагальним при цьому є питання створення й формування нового політичного класу як головного джерела політико-управлінської еліти, що зрештою збалансує процеси не тільки в політичній сфері, а й в усіх сферах життя суспільства, і врешті-решт стане ключовим моментом запуску нагальних і незворотних реформ, їх перебігу й отримання конкретних, позитивних і соціально значущих результатів.

Отже, **метою** статті є: 1) визначення локусу формування політичного класу; 2) співвідношення політичного класу і політичної еліти; 3) детерміністика векторів діяльності політичного класу в обширі політичної сфери країни; 4) питання формування нової ідеології політичного класу в Україні.

Серед зарубіжних дослідників політичного класу та політичних еліт слід відзначити Т. Боттомора, Ю. Габермаса, Р. Дарендорфа, А. Лейпгарта, Д. Растоу, Й. Шумпетера та ін. Різні аспекти, пов'язані з вивченням феномена політичного класу і політичної еліти України, представлені в працях багатьох вітчизняних учених, таких як А. Аслунд, О. Бабкіна, І. Варзар, М. Головатий, В. Горбатенко, Д. Коротков, Л. Кочубей, В. Кремень, М. Михаль-

ченко, Т. Науменко, О. Новакова, М. Обушний, А. Пахарєв, Ф. Рудич, С. Телешун, Ю. Шайгородський, В. Якушик та ін. Проблема формування та функціонування політичних еліт, психології їх діяльності та відносин із населенням у країнах пострадянського простору займаються дослідники Н. Бердяєв, В. Верстюк, О. Гаман-Голутвіна, Г. Єфіменко, Г. Корольов, Н. Пряжников, М. Ільїна, О. Соловйова, Д. Яковлева та багато інших.

Проблематика визначення понять «політична еліта» і «політичний клас» та їх співвідношення є не новою і власне дослідженою ще в працях засновників теорії еліт – представників італійської школи політичної соціології Гаєтано Моски (1854–1941 рр.) та Вільфредо Парето (1848–1923 рр.). Питання про політичну владу розглядається ними з позицій поділу суспільства на дві частини: меншість, яка володіє владою, і більшість, яка підкоряється цій владі. На думку цих дослідників, при будь-якій формі влади меншість, яку В. Парето називає «елітою», а Г. Моска – «політичним класом», здійснює керівництво «некомпетентними» масами. Обох науковців об'єднує думка про те, що володіння владою слугує основною ознакою приналежності до еліти. Відмінність полягає в тому, що В. Парето визначає еліту як людей, які отримали найвищий індекс у галузі їх діяльності, а Г. Моска – як людей, найбільш активних у політичному відношенні й орієнтованих на владу [1, с. 87].

Ґрунтовними в цій царині є дослідження вітчизняного вченого І. Варзара, який у своїй статті [2, с. 128–143], досліджуючи трирему «етноісторична нація – політична нація – політичний клас», писав, що в урядових законопроектах угорського етнополітика Л. Телекі феномену політичного класу вперше в політичній літературі було дано сучасну робочу дефініцію. У Л. Телекі політичний клас – «це сукупність політично активних верхніх верств усіх заможних суспільних класів і груп, у певних ситуаціях офіційно покликаних до участі у

здійсненні владних функцій на усьому політичному полі країни» [2, с. 134]. А перша згадка про цей феномен в українській науці, згідно з розвідками І. Варзара, відноситься до 1997 р., де «в короткій словниковій статейці анонімний автор зазначав: «політичний клас – це поняття західної політології, яким визначають сукупність усіх, хто має будь-яке відношення до політичного життя». Ця «політична участь» здійснюється «у межах» політичних партій і рухів, законодавчої та судової гілок політичної влади. Це, на думку І. Варзара, так би мовити, офіційно-посадовський рівень репрезентації. Громадсько-політичний, напівнеформальний рівень репрезентації складають «політичні діячі» та «представники підприємницьких груп, які розвиваються на фундаменті власних економічних інтересів» [2, с. 138]. Таким чином, підсумовує І. Варзар, серцевина кадрового складу політичного класу – це формальні та неформальні політичні спільноти.

У цій же розвідці І. Варзара йдеться про те, що «суто політичними», на думку видатного італійського філософа і священика Антоніо Росміні (1797–1855 рр.), є дві категорії громадян: а) ті, які усвідомлено та компетентно беруть участь у політичних виборах будь-якого рівня; б) ті, які є свідомими платниками податків. З цього висновок А. Росміні такий: саме на ці дві верстви політично активних і економічно самодостатніх людей «уряд мусить спрямовувати своє служіння в громадянському суспільстві». Держава при цьому, впевнений А. Росміні, має стимулювати кількісно-якісне зростання лав обох груп політичних громадян, а отже, саме лав політичної нації і політичного класу [2, с. 132].

На особливу увагу при дослідженні питань політичного класу заслуговують роботи вітчизняного дослідника Ф. Рудича, який вважає, що політичний клас – це вищі соціальні прошарки, які мають атрибуту впливу, зосередили у своїх руках реальну владу або прагнуть до неї у головних (політичній, соціальній, економічній, культурній тощо) сферах життєдіяльності країни. Це депутатський корпус парламенту, адміністративно-управлінська еліта, еліта судової влади, дипломатична й військова еліта, лідери політичних партій, громадських рухів, керівники впливових політологічних центрів, фондів, політичні технологи, політичні журналісти й коментатори та ін. [3, с. 5–14].

Теоретична конструкція, яка відображає співвідношення між політичним класом та політичною елітою, на думку Ф. Рудича, така: «політичний клас: усі, хто причетний до управління державним суспільством, не виключаючи опозиції; політична еліта: найобдарованіші (або ті, хто вважає себе такими), тобто провідна частина політичного класу; правлячий клас: ті, хто на цьому етапі реально має владу; правляча (владна) еліта: авангардна час-

тина правлячого класу». Отже, політичний клас є набагато ширшим поняттям [4]. Ф. Рудич переконаний в тому, що політичний лідер країни, політичний клас, правляча політична еліта покликані визначити і запропонувати суспільству магістральні вектори внутрішньої і зовнішньої політики, проект його національного розвитку, адекватний викликам сучасності, геополітичному виміру країни [5].

За роки незалежності політичний клас України все ж таки показав певні результати (становлення владних структур, формування багатопартійної системи, функціонування різноманітних інститутів громадянського суспільства: громадських об'єднань, недержавних аналітичних центрів, незалежних друкованих та інтернет-видань тощо). Але сьогодні в країні наявна кризова ситуація, яка охоплює політичну, економічну, соціальну, етнологічну, духовну та інші сфери суспільного життя та їх базову структуру, а саме: 1) відносини, які виникають при спілкуванні людей в цих сферах; 2) інститути, які створюються і функціонують завдяки цим відносинам; 3) ідеологію (бачення розвитку, перспектив) цих сфер життя суспільства. При цьому перебіг процесів саме в політичній сфері визначає подальший розвиток загалом усього суспільства і держави в цій країні. Навіть ті дослідники, які пов'язують формування громадянського суспільства насамперед з діяльністю приватного бізнесу та групами за інтересами, визнають вагомую роль політичної складової цієї активності. Саме політичний клас представляє інтереси суспільних груп, спільнот та організацій, формулюючи мету й завдання суспільного розвитку, використовуючи для цього ресурси всіх сфер суспільного буття.

Що стосується поняття реформування політичної сфери, то у словнику «Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новоутвори)» (Львів, 2015 р.) нами дано визначення цього поняття, а саме: «Реформування політичної сфери (італ. *reformare* – перетворюю, змінюю) – це системні зміни стосовно трьох основних складників політичної сфери: 1) політичних відносин; 2) політичних інститутів; 3) політичної ідеології, які дозволили б на практиці втілювати принципи дотримання прав і свобод людини й громадянина, народовладдя, верховенства права, ефективного поділу влади, неподільності національного суверенітету країни тощо» [6, с. 340–341]. Розглянемо нагальні зміни в цих складових структури політичної сфери, які необхідні для набуття політичним класом країни нової реформаторської якості.

Політичні відносини. Демократичне суспільство характеризується наявністю збалансованої системи політичних та управлінських відносин, тому запровадження ефективного механізму поділу влади і розподілу політичних повноважень є основою побудови в суспільстві демократичної держави. Суть збалансованості політичної влади

полягає в рівномірному розподілі повноважень між главою держави, урядом і парламентом; ефективному механізмі стримувань та противаг у вигляді таких процедур, як імпічмент, розпуск парламенту, вотум недовіри або резолюції осуду, постановка урядом питання про довіру, призупинення чи скасування судовими інстанціями актів політичного або адміністративного управління тощо. При цьому правління, законодавча, виконавча та судова гілки влади виконують самостійні функції і пов'язані між собою функціональним «балансом стримувань і противаг», який не дає можливості одній гілці домінувати над іншими.

До нових політичних відносин, які нададуть потужний поштовх демократичним змінам, відноситься і *ступінь відкритості системи політичного управління*. На це звертає особливу увагу вітчизняний дослідник О. Новакова, зазначаючи, що сьогодні відкрита система політичного управління втрачає жорсткість, регламентованість, починає базуватися скоріше на горизонтальних, а не на вертикальних зв'язках між урядовими організаціями, асоціаціями громадянського суспільства і бізнесом. Таке управління реалізується шляхом переговорів між державою та неурядовими структурами – воно здатне більш ефективно задовольнити суспільні потреби, виробити соціально значимі рішення. На противагу звичній практиці публічного управління, заснованого на ієрархії та неухильному виконанні наказів, головними параметрами нової системи стають згода і договір. Сучасний політичний клас, як і сучасне суспільство, стає більш відкритим: крім права і регламенту, притаманних традиційному управлінню, він більше орієнтується на колективні угоди і рекомендації, моральні маркери, залучаючи в свою орбіту комісії, форуми, потужні громадянські організації [7, с. 369]. Цю нову якість спостерігаємо вже сьогодні, коли, крім прямої повної трансляції засідань парламентських сесій, телебачення показує і роботу профільних комітетів, спеціалізованих експертних комісій, брифінгів окремих депутатів, що стосуються найактуальніших тем сьогодення, міжнародних конференцій, форумів, круглих столів тощо.

Політичні інститути. При реформуванні політичних інститутів насамперед визначають механізм, за допомогою якого владарюючі інститути можуть адекватно реагувати на суспільні потреби та виклики часу, відтворювати різноманітні інтереси людей, їх «інституціональну» довіру до влади, забезпечувати їх здатність модернізуватися у бік самоврядування. Повинні запрацювати механізми ефективного розподілу цілей та функцій політичної влади по ієрархічній піраміді її інститутів і державних органів, а також координації рівнів самостійності та відповідальності інститутів влади, управління і самоврядування.

Рівномірний розподіл владних повноважень політичних інститутів ґрунтується на тому, що кожен інститут влади має законодавчо закріплений обсяг повноважень, необхідних для виконання своїх конституційних функцій, і не може підпорядкувати собі інші інститути. Такий поділ характерний для країн із розвиненою політичною демократією незалежно від форми державного правління. Однак форма державного правління в транзитних суспільствах, яким сьогодні є українське суспільство, дуже впливає на співвідношення владних повноважень. Так, президентська форма правління без жорсткого механізму стримування противаг (як, наприклад, у США) здебільшого призводить до утвердження різних форм авторитаризму. Змішана форма правління за значно більшого обсягу повноважень глави держави над главою уряду також є основою формування авторитарного режиму. Найоптимальніша форма державного правління (з огляду на запобігання авторитаризму і забезпечення рівномірності в розподілі владної компетенції), – *парламентська*, що є обґрунтованим висновком сучасних політологічних досліджень [8].

Збалансованість політичної влади передбачає також *наявність конституційних норм, які унеможливають свідоме втручання політичних органів влади у галузь державних фінансів*, що є важливим чинником забезпечення макроекономічної стабільності, запобігання корупції на найвищому політичному рівні. Збалансованість політичної влади передбачає *існування сильної політичної опозиції, яка повинна мати достатні юридичні механізми для контролю над правлячою більшістю через здійснення керівництва важливими постійними і тимчасовими депутатськими комітетами* (зокрема тими, які займаються питаннями бюджету, оборони, правоохоронних органів, суду, прокуратури), право висловлювати свою позицію на державних ЗМІ, створювати тіньові структури, аналогічні владним інститутам (скажімо, тіньовий кабінет міністрів).

Представникам сьогоденного політичного класу необхідно також забезпечити *правові механізми відокремлення бізнесу від політики*. Розв'язання цієї проблеми передбачає такі напрями: обов'язкове розміщення в офіційних друкованих та електронних ЗМІ декларацій про доходи і майно посадових осіб, декларацій про передання своєї власності в управління відповідних фінансових інститутів на період виконання ними службових чи депутатських повноважень; установлення прогресивного податку на доходи (зарплату, дивіденди, відсотки від депозитів тощо) та майно (нерухомість, землю, престижні об'єкти рухомості, спадщину) фізичних і юридичних осіб; обов'язковий перехід для посадових осіб на безготівкові форми платежів для забезпечення ефективного контролю над їхніми видатками, а також

скасування номенклатурних привілеїв і пільг у вигляді непомірно високих зарплат, пенсій, нераціональних доплат, безоплатного отримання житла і державних дач у власність, що мало місце під час правління комуністичної еліти [9, с. 46–51].

У рамках презентації дайджесту «Україна 2015 – завдання нової країни» в Івано-Франківську народний депутат Тарас Стецьків акцентував увагу на потребі запустити зміни в державі через трансформацію політичної системи (тобто зміни в її структурі: у відносинах, інститутах, ідеології). Для цього, вважає депутат, потрібні не віртуальні партійні медіа-проекти великого бізнесу, а партія «середнього» класу». Він пише, що «така партія має будуватися за принципом полілідерства і систематичної діяльності, тобто її активність не повинна обмежуватися тільки виборчим періодом. Ця партія покликана виражати інтереси представників нового активного революційного класу, народженого двома Майданами, який власне і є «середнім» класом в Україні». Тарас Стецьків переконаний, що успішне функціонування такої партії допоможе перезавантажити українську політичну систему та зробити суттєвий крок до якісних змін у країні [10].

Як свідчать теорія й історичний досвід, проблеми становлення правової держави, політичних інститутів розвинутої демократії та громадянського суспільства перебувають у прямопропорційній залежності. Тому для здійснення успішних посткомуністичних трансформацій необхідно законодавчо закріпити ті інститути, які насамперед стимулюють громадську активність і вплив громадських інститутів на процес прийняття політичних рішень. До них можна зараховувати інститути прямої демократії, легальне лобювання громадськими організаціями різноманітних суспільних потреб та інтересів, забезпечення незалежної громадської експертизи проектів політичних рішень, доступу громадян до публічної інформації тощо.

Політична ідеологія. Політичний клас, а особливо політична еліта, є віддзеркаленням самого ества народу, особливостей його психотипу, соціокультурного світу. Через тривале порубіжне буття українців в їх соціоісторичному досвіді сформувався маргіналізована психіка, наслідком якої є егоїзм вітчизняної еліти, представники якої насамперед дбають про вузько груповий, локальний, поточний інтерес, а не про далеку, але невизначену перспективну мету державотворення. Тому соціальним реформам в Україні властиві половинчастість, непослідовність, незавершеність, в чому, як справедливо зазначає І. Варзар, відбивається прямолінійна детермінація: який народ – така еліта, такі й запроваджені нею соціальні реформи [11].

Сьогодні нагальною проблемою постає якість політичного класу, а отже, і якість політичної еліти, необхідною умовою якої є реформування політичної ідеології, що насамперед є створенням умов

для плюралістичного існування різних ідеологій, що передбачає реальну багатопартійність та конкуренцію цих партій у рамках конституційно-правового поля. Розв'язання вищезначених завдань у сучасній Україні лягає на плечі представників політичного класу, класу, який ми називаємо «середнім». Саме представники цього класу стають головними чинниками соціально-економічного розвитку, основою політичного класу, осередком формування політичних еліт. Але існує значна загроза їхньої асиміляції під час входу до влади, перетворення на так звану квазіеліту, яка, не набувши справжньої елітарності, зможе zdeформувати свої попередні ціннісні пріоритети та орієнтації [12].

Нині є очевидним, що однією з причин несформованості сучасної української еліти, особливо на рівні політичних діячів чи державних менеджерів, виступає незацікавленість нинішнього політичного класу, який через певні суспільні обставини опинився у владі та намагається самостійно здійснювати її функції, не володіючи при цьому реальним авторитетом. Причиною її суспільної неефективності є не відсутність знань і вмінь (хоча цих чинників ніколи не буває забагато), а відсутність органічної потреби брати до уваги інтереси суспільства. А така потреба має місце завдяки власним моральним якостям еліти, діючим механізмам її політичної відповідальності, тиском громадянського суспільства [5].

Прем'єр-міністр України А. Яценюк впевнений, що нинішня Верховна Рада продемонструє «нову якість політичного класу», про що він заявив під час засідання Національної ради реформ 24 грудня 2014 р. «Це реформа ідеології політичного класу в країні. Обрали новий парламент, нова коаліція, новий коаліційний уряд. Це означає, що повинно бути все по-новому», – вважає А. Яценюк [13]. А тому на часі є більш широке застосування підходів меритократії – нової філософії і механізму формування еліти шляхом її насичення, селекції та циркуляції чесних, талановитих і здібних людей, створення для цього відповідних соціальних і політичних «ліфтів». Особлива увага повинна бути приділена процедурам добору еліт, їхній демократичності, прозорості, підвищеній вимогливості до професійних і моральних якостей претендентів на виборні посади та посади керівників центральних і регіональних органів виконавчої влади.

Цю думку підтримує вітчизняний політолог В. Фесенко, який пише, що при формуванні партійних списків на виборах у парламент повинні працювати як внутрішньопартійні демократичні процедури (насамперед голосування за окремими кандидатурами на з'їздах партій і блоків), так і механізми професійної селекції. У виборчому списку повинні бути присутні і політичні фігури, і фахівці, здатні якісно працювати у профільних парламентських комітетах, а за потреби – представити партію в галузевих

органах виконавчої влади. На жаль, сьогодні партійні списки на вибори, як правило, формуються в закритому режимі і при їхньому складанні діють інші критерії. А тому не можна покладатися тільки на вибори, оскільки їх результат може бути дуже суперечливим [14].

Отже, підсумовуючи викладене, можна дійти таких висновків.

Творення нового політичного класу в Україні невідворотно викликає реформаційні зрушення в політичній сфері життя суспільства. Для формування й набуття нової якості політичного класу сучасній Україні потрібні *якісні зміни трьох основних складників політичної сфери суспільного життя: політичних відносин, політичних інститутів, політичної ідеології*.

Для першої складової – політичних відносин – головним є: 1) функціональний «баланс стримувань і противаг» правлінської, законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, який не дає можливості одній гілці домінувати над іншими; 2) ступінь відкритості системи політичного управління.

Для другої складової – політичних інститутів – головним є: 1) забезпечення парламентської форми державного правління як найоптимальнішої з огляду запобігання авторитаризму і забезпечення рівномірності у розподілі владних компетенцій; 2) наявність конституційних норм, які унеможливають свідоме втручання політичних органів влади у галузь державних фінансів; 3) існування сильної політичної опозиції, яка повинна мати достатні юридичні механізми для контролю над правлячою більшістю; 4) правові механізми відокремлення бізнесу від політики.

Для третьої складової – політичної ідеології – головним є: 1) створення умов для існування різних ідеологій, що передбачає реальну багатопартійність та конкуренцію цих партій у рамках конституційно-правового поля; 2) застосування підходів меритократії – нової філософії і механізму формування еліти шляхом її насичення, селекції та циркуляції чесних, талановитих і здібних людей, створення для цього відповідних соціальних і політичних «ліфтів».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Коротков Д. Політичний клас або політична еліта України: питання політологічного дискурсу / Д. Коротков // Вісник СевНТУ. – 2011. – Вип. 123. – С. 87–90.

2. Варзар І. Тріада «етноісторична нація – політична нація – політичний клас» у політичній думці Європи Нового часу та сучасної України / І. Варзар // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2010. – № 5. – С. 128–143.

3. Рудич Ф. Політичний клас в сучасній Україні: методологічний контекст / Ф. Рудич // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – 2009. – Вип. 16. – С. 5–14.

4. Рудич Ф. Сучасна українська політика: передумови становлення / Ф. Рудич // Віче. – 2009. – № 9. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1449>.

5. Рудич Ф. Політичний клас в сучасній Україні: методологічний аспект визначення і характеристик / Ф. Рудич // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – 2009. – Вип. 17. – С. 108–116. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26611/16-Rudych.pdf?sequence=1>.

6. Новітня політична лексика (неологізми, оказіоналізми та інші новоутвори) : словник / [І. Вдовичин, Л. Угрин, Г. Шипунов та ін.] ; за наук. ред. Н. Хоми. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2015. – 492 с.

7. Новакова О. Відкритість політичної еліти як проблема модернізації суспільства / О. Новакова // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. – К. : ІПіЕНД ім. І. Кураса, 2006. – Т. 2. – 584 с. – С. 361–368.

8. Галаган Л. Президент у системі влади за різних форм державного управління / Л. Галаган // Політ. менеджмент. – 2011. – № 4. – С. 8–18.

9. Гетьманчук П. Проблеми критеріїв та чинників забезпечення ефективності політичного управління в умовах демократичного транзиту / П. Гетьманчук // Методологія політичної науки : матеріали І Всеукр. наук. конф. Перші методологічні читання / укл. В. Денисенко, Л. Угрин. – Львів, 2013. – С. 82–95.

10. Стецьків Т. Брак політичної волі розпочати реформи – це головна проблема України / Т. Стецьків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://firtka.if.ua/?action=show&id=80097>.

11. Ханстантинов В. Свобода як проблема нової вітчизняної еліти / В. Ханстантинов // Наук. часопис МПУ ім. М. Драгоманова. – 2014. – Вип. 14. – С. 3–9.

12. Шевчук П. Роль політичного класу та політичної еліти України у розбудові держави / П. Шевчук // Ефективність державного управління. – 2015. – Вип. 42. – С. 29–38.

13. Мацегора К. Терапія для країни / К. Мацегора // Урядовий кур'єр. – 2014. – 26 груд. – С. 15–29.

14. Фесенко В. Вітчизняна політична еліта у контексті «проекту Україна» / В. Фесенко // Число. – 2006. – Вип. 46. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n45texts/fesenko.htm>.